

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

(Донська К. В., здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Юносова В. О., кандидатка філологічних наук, доцентка)
Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна

Науково-технічний процес спричинив зміни не лише в суспільному розвитку, але й у мовній картині світу. Значну частину лексики сучасної української мови становлять термінологічні одиниці, кількість яких постійно збільшується у зв'язку зі стрімким розвитком науки, техніки, виробництва. «Термінолексика стає головним джерелом поповнення словникового складу, активно проникаючи в загальнонавчальну мову та впливаючи на неї» [4, с. 6]. Термінологічні одиниці проникають не лише в наукові тексти, але й з'являються у творах художньої літератури, метафоризуються, зближуючись із загальнонавчальними словами. Проблемою функціонування термінів у художніх творах займалися Г. Абакумова, В. Карпова, Т. Катиш, Т. Молодід, О. Пономарів та ін.

Нашу увагу привернула творчість Олеся Гончара, зокрема його прийоми введення термінів у тканину твору. Матеріалом дослідження став роман «Собор». Мета роботи – з'ясувати семантико-стилістичні особливості функціонування термінологічних одиниць у романі О. Гончара «Собор».

У наукових розвідках, присвячених дослідженню термінолексем, представлено різні погляди вчених на лінгвістичну природу термінів, їхню семантику, класифікацію. Однак більшість праць засвідчує, що «термін – це спеціальне слово, словосполучення і т. ін., яке слугує для вираження поняття певної галузі знань; для розкриття свого значення вимагає дефініції» [4, с. 13].

Термінологія сучасної української літературної мови дуже багата й розгалужена відповідно до наявних у нинішньому суспільстві знань. Терміни кожної галузі науки, техніки, виробництва утворюють власні терміносистеми. У технічній лексиці виокремлено гірничу, металургійну, машинобудівну, електротехнічну, гідротехнічну, зварювальну, радіотехнічну термінологію. Розвинена також термінологія сільськогосподарська, медична, спортивна, військова, авіаційна тощо [3, с. 164].

Зібраний фактичний матеріал дає змогу констатувати, що в досліджуваному творі використано різногалузеві терміни, зокрема наукову термінологічну лексику: ботанічну (*абрикос, акація, вишня, дуб, груша, шовковиця, виноград, гарбуз, полуниця, комиш, осока, спориш, соняшник, троянда, чебрець, чорнобривці*), зоологічну (*корова, теля, мавпа, собака, жабеня, лелека, перепілка, соловей, окунь, карась, короп, щука*), математичну (*алгоритм, інтеграл, пропорція, формула*), астрономічну (*астроном, астронавт, всесвіт, знак Зодіаку, космонавт, планета, Місяць, радіомаяк, позаземна цивілізація*). Наявна в романі церковно-релігійна термінологія: *кадило, купол, ладан, паперть, піп, свічка, собор, храм, церква, церковний староста*.

Значний шар становлять термінологічні одиниці металургійної галузі, оскільки у творі йдеться про життя робітників-металургів: *«Живуть на Зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент сказав би, правильні. Роботяги.*

Металурги. Ті, чиє життя розбите на зміни, денні і нічні» [1, с. 1], де *металург* – «фахівець з металургії», *металургія* – «Галузь важкої промисловості, що займається добуванням металів з руд і їх первинною обробкою» [2, Т.4, с. 685].

Більшість термінів – це іменники. Значну частину складають назви професій: «*Висунувся і за мить знову сполохано позадкував, бо неподалік саме проходили дружинники, серед них двоє заводських арматурниць, – він їх упізнав*» [1, с. 185], де *арматурниця* – «жіночий рід до *арматурник* – той, хто виготовляє, встановлює чи обслуговує арматуру; *арматура* – техн. Сукупність допоміжних приладів, деталей, необхідних для роботи якого-небудь апарата, машини, конструкції» [2, Т.1, с. 60]; «*Бачив я людину за всяких обставин, люблю дивитись на нашого брата металурга, на якого-небудь вальцювальника, що стоїть на своєму робочому місці, на узвишші в цупкій своїй робі, чорним потом блищить, а біля ніг у нього мчать розпечені червоні гадюки, а він їх, мовби злегка, мовби забавляючись, своїми щипцями – раз! – і перекинув, мов який-не-будь факір, приборкувач змій*» [1, с. 177], де *вальцювальник* – «робітник, що працює на вальцювальній машині» [2, Т.1, с. 288]; «*Бути каталем не кожному випадало, тільки перші кремезняки туди потрапляли...*» [1, с. 13], де *каталь* – «розм. Робітник, що викочує або підвозить які-небудь вантажі вручну, тачкою» [2, Т.4, с. 117]; «*В цеху її називають ас-машиніст*» [1, с. 4], де *машиніст* – «фахівець, робітник, що керує машиною» [2, Т.4, с. 657]; «*І труд кранівниць побачили, які то над жаркими ковшами пливуть, де їх полум'я обдає, то в грюкоті над горами брухту глухнуть*» [1, с. 105], де *кранівниця* – «жіночий рід до *кранівник* – робітник, що працює на підіймальному крані» [2, Т.4, с. 324]; «*...високо вгорі, в бурооранжевій хмарі коксохімівських димів, сліпучо зблискують чийсь, мабуть, Прапірного прокатника, голуби*» [1, с. 15], де *прокатник* – «спец. Той, хто виготовляє щось прокатуванням; 2) фахівець з прокатування» [2, Т.8, с.195], *прокатувати* – «спец. Обробляти метал або металевий сплав пропусканням між обертовими валками прокатного стану» [2, Т.8, с. 196]; «*Бо я хоч і поїхав звичайним сталеваром, а функції лягали на мене начальника зміни*» [1, с. 173], де *сталевар* – «кваліфікований робітник, який варить, виплавляє сталь» [2, Т.9, с. 638].

Терміни можуть використовуватися в прямому та в переносному значенні. У прямому значенні вони вживаються, коли автор розповідає про різні процеси і технології. У цьому випадку вони виконують інформативну та комунікативну функції. В аналізованому романі вжито такі терміни, що стосуються металургійної галузі: «*А перед вікнами селища, за вишняками, за Дніпром, ніч крізь ніч палахкотить ятриво домен, вулканиться червоно. Там народжується метал. Небо тремтить і глибшим стає щоразу, коли металургійний випліскує заграви, бурхаючи з крутого берега лавою розпечених шлаків*» [1, с. 1], де *домна* – «промислова піч для виплавки чавуну з залізної руди» [2, Т.2, с. 364], *метал* – «хімічно проста речовина або сплав, ознаками якої є висока міцність, ковкість, добра тепло- та електропровідність і особливий блиск» [2, Т.4, с. 683], *шлак* – «мет. Розплавлена або затверділа маса різних домішок, золи і флюсів, що є побічним продуктом металургійних процесів» [2, Т.11, с. 487]; «*...з гуркотом загрибає тонни іржавого брухту, переносить в повітрі і з ще більшим гуркотом – у мульди, в мульди!*» [1, с. 4], де *мульда* – «сталевий жолоб для механізованого завантажування шихтових матеріалів у сталеплавильну піч» [2, Т.4, с. 825]; «*Льотка якщо зачавуниться, то біда! Шість чоловік беремось і "бараном" таранимо, б'ємо, довбем, аж іскри з очей сиплються,*

доки лом сталевий заганяємо, щоб льотку проломити» [1, с. 14], де льотка – «мет. Отвір у доменній печі, через який випускають метал або шлак» [2, Т.4, с. 586]; «Прощайте всі: і ти, жіночко, і ви, діти, і ви, хлопці з мартена, дорогі мої "мартини"» [1, с. 170], де мартен – «мет. Те саме, що мартенівська піч – піч для виплавлення сталі з чавуну та залізного брухту» [2, Т.4, с. 633]; «Заводи дають плавку, і, мов над вулканами під час виверження, заграви бурхають у небо...» [1, с. 2], де плавка – «спец. Один виробничий цикл плавлення металу» [2, Т.6, с. 556]; «Там Віруньчине обличчя завжди в респіраторній масці, яку вона не скидає протягом усієї зміни, щоб не отруюватись їдкою пилюкою агломерату» [1, с. 4], де агломерат – «техн. Спечена в грудки дрібнозерниста або пилювата руда» [2, Т.1, с.16]. В останньому прикладі зафіксовано термін, виражений прикметником респіраторний – «спец. Стос. до респіратора і респірації; респіратор – спец. Прилад для індивідуального захисту органів дихання від пилу, отруйних випаровувань, газів і т. ін.» [2, Т.8, с. 513]. Терміни-прикметники трапляються значно рідше, ніж іменники, пор.: «Безвітряно, і коксохімівського диму сьогодні не чути» [1, с. 2], де коксохімічний – «техн. Стос. до переробки кам'яного вугілля коксуванням» [2, Т.4, с. 216]; «...хоча на роботі їй доводиться нелегко, в тій гуркотняві шихтового двору, де Вірунька не перший рік висиджує зміну за зміною в кабіні свого крана» [1, с. 4], де шихтовий – «//Признач. для приготування шихти. Шихта – спец. Суміш вихідних матеріалів (руди, шлаку, коксу, вугілля і т. ін.), що їх переробляють у металургійних, хімічних та інших агрегатах» [2, Т.11, с. 465]; «Тут чутише, ніж будь-де, промовляє до тебе навколишній світ своєю мудрою нічною тишею, химерною рослинною в'язю на відбілених місяцем шлакових стінах» [1, с. 2], де шлаковий – «прикм. до шлак» [2, Т.11, с. 488], шлак – «рештки від спалювання твердого палива» [2, Т.11, с. 487].

Виробничо-професійна термінологія передає атмосферу праці з точки зору людини, яка працює в цій галузі виробництва. Здебільшого всі терміни зрозумілі читачеві, тому не потребують додаткового тлумачення. Коли ж термін рідко вживаний, автор пояснює його в тексті роману, як-от: «Кілька років ганяєш вагонетку, і аж після того візьмуть тебе на горно, тобто до печі, до святої святих» [1, с. 13].

Терміни можуть уживатися у складі метафор, перетворюючись на образний елемент мови, як-от: «– Такі фільтри поставимо, що й молекула не проскочить» [1, с. 12]; «Міцно спить під наркозом акації, що аж до відчинених вікон звисають своїм рясним сріблястим суцвіттям» [1, с. 3]; «Але є така штука – наркотик владолюбства, героїн кар'єризму... Його тільки раз вхопи – і пропав...» [1, с. 46]; «Чи не вирішив ще раз спробувати, як він каже, вийти із парубоцького цейтноту?» [1, с. 42]; «... Світ ірраціональних емоцій – отам гніздиться звір. Звідти всі злочинства, культи, війни, звідтіля, мабуть, прийде і те, що працю нашу перетворить на атомний шлак...» [1, с. 167].

Отже, у романі О. Гончара «Собор» виявлено різногалузеві термінологічні одиниці, які виконують певні стилістичні функції. Терміни, ужиті в прямому значенні, дають загальне уявлення про факти виробничої, наукової чи іншої діяльності; виступаючи засобами непрямого опису середовища, створюють відповідний колорит зображуваного. Уживаючись у переносному значенні, термінолексеми можуть набувати емоційно-експресивних відтінків, стаючи

образними елементами твору. Тож перспективним видається дослідження функціонування термінологічної лексики у творах різних авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. Собор. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=550> (Дата звернення: 15.03.2023).
2. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
3. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. За заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ: Наук, думка, 1973. 438 с.
4. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.